DJEVOJKA

Bila je još na nogama ta naša stara kuća, ali se činilo da će pasti čim jači vjetrovi dunu. Ličila je na sijedog starca koji je pošao na svoj posljednji put...

Nije više ispred nje pas lajao, nije se iz nje dim dizao, krov od šindre, nekad čađav, bio je ispran kišama i siv kao da je od kosti; otkovane daske visile su i nijale se na vjetru kao šetalica na satu pokazujući nekakvo svoje vrijeme..., ono kojim žive stare kuće. Gore, na vrhu krova, bila je i sada od drveta izdjeljana ljudska ruka sa svih pet prstiju, na koju su nekad slijetale ptice, i bilo je lijepo pogledati gore na kući rog, na rogu ruku, na ruci pticu...

Od krova sam išao očima sve niže, dolje ka prozorima, kroz koje odavno niko nije pogledao na put kojim prolazi putnik, ni gore u Sunce na nebu da vidi koje je doba dana, ni noću dokle su stigle zvijezde i je li se ukazala Danica: bili su zatvoreni i ličili na sklopljene oči kojima više nije do gledanja ni Danice, ni zvijezda, ni zelena lista na drvetu pred kućom; ti prozori kao da su bili otišli sa ovoga svijeta... zajedno s očima koje su nekad kroz njih gledale.

Iza ona dva u sredini, u sobi najvećoj na našoj kući, sjedio je nekad moj stric Arslan. Čovjek krupan, plavih dubokih očiju koje su, ispod kosmatih vjeđa, stajale kao ispod krila lastavice. Bio je ćutljiv; zamišljam kako i sad sjedi s druge strane prozora i — ćuti. Ali ništa od toga moga zamišljanja, jer on već odavno ćuti onom vječnom ćutnjom... pod busenom zemlje i zelenom travom.

Iza krajnjeg, lijevog prozora, kojem su okviri bili obojeni plavom bojom — djevojačkom — koja je značila mladost, bila je soba kćerke moga strica Zelujhe, jedine koju je imao i u koju je gledao kao u Sunce; nikad u kuću nije ušao a da Zulejhi ne donese ponešto: izvadio bi te sitne darove iz džepa i pružio joj ih bez riječi a ona ih, isto tako bez riječi primala; to njeno ćutanje, to negovorenje ni kad se obraduje ni kad se ražalosti, dolazilo joj je od oca, koga su u Češljigovu znali kao čovjeka koji riječima ne da iz sebe ni onda kad mu trebaju, on kao da je imao da plati mostarinu za riječi koje mu pređu preko jezika i nije se davao na taj trošak. Govorilo se, a najviše zbog te njegove ćutnje, da je Arsłan Sejdić pametan čovjek, da njegova jedna riječ više vrijedi nego drugih stotinu.

Iako je malo govorila, a mnogo ćutala — kao i otac joj — a to značilo njenu djevojačku mudrost, Zulejha se po toj svojoj mudrosti nije pročula jer je, otkad se zadjevojčila, krila od muškaraca svoje lice sem rodbine, i niko je nije vidio ni kad ćuti, ni čuo kad progovori: pročula se preko žena: ženske oči bile su radoznale da je vide a jezici brzi da o njoj pričaju — i priča otišla do u daleka sela da u Arslana Sejdića ima djevojka kakvu majka samo jednom rađa, da joj Sunce nije ogrijalo lice pa da joj je mrko, nego bijelo kao knjiga, a oči, vjeđe i trepavice kao pismo kojim su gore po nebu ispisane zvijezde... Pričale su žene da otac i majka svoju kćerku hrane sve pogačom, halvom i medom i da se ne mogu naći muška usta da ljube ta njena slatka, ni prsti da joj kosu mrse, ni ruka da joj stas lomi i mladinu u djevojci umiri.

Našoj Zulejhi nije se mogla naći druga mana sem te što je mnogo ćutala a malo govorila, što je za nju, djevojku, bilo dobro — jer djevojka nema prijatelja — i svaka njena riječ može da se protiv nje sama okrene, jer riječi su što i strijele odapete na tvrđavu, a djevojka je slaba tvrđava . . .

Pale su strijele jednoga dana na tu našu tvrđavu . . . , na našu Zulejhu; nisu to bile riječi, bile su to oči . . .

Oči jednog potkivača konja.

Bio sam pred kućom, pred avlijom i kapijom toga dana kad je dojahao konja neki mlad čovjek, lica mrka, znojav i pun prašine i vidjelo se da je dugo putovao po prašnjivu putu i vruću danu. Nisam znao ko je taj čovjek i zašto je dojahao pred našu kuću.

— Javrcane! — veli mi odozgo s konja, a ja se na tu uvredljivu riječ uzjogunio i velim mu:

— Vraćam ti tu riječ. Nisam ja to to si ti, i hajd' produži ispred ove kuće.

— Javrcan si ti, no šta si ! — ponavlja on. A ja njemu:

— To si ti sto puta, i hajd' odatle dok nisam pustio pašče da te ujede.

— Zar bi ti to učinio? — gleda me, mjeri me očima.

— Ja bih — dočekam ga. — Kod mene ti nema šale, nek to znaš. Okreni tu kljusinu pod tobom i idi od ovih vrata, ne znaš ti čija su ovo vrata, da znaš, majčin sine, ne bi smio ni da ih pogledaš. — On će:

— Ovo nije kljusina, momčiću, nego konj. Dobar konj — veli, a meni drago što mi je rekao momčiću; momčić i jesam, začešljavam kosu, gledam djevojkama u prozor, u džepu nosim ogledalce jer djevojke najprije pitaju imam li ogledalo i ištu ga da im dam. Velim onom čovjeku da neću na njega pustiti pašče, ali da mu konj ne valja — i nastavljam, ne krijući da se hvalim — velim mu:

— Da ti vidiš našega konja . . . ! Toga bi tvoga u baru otjerao pri našem i ne bi za njim ni pogledao. Takav je naš konj! Ne damo svijetu da ga gleda da ga očima ne išteti; ko ima zelene oči može da išteti konja.

— Imate konja! — pita, a meni se čini da ga upravo to i zanima, pa će: — Nije li to jedan konj ovdje u Češljigovu koji ne dâ da se potkuje? Ni da se uzjaše?

— Naš ne dâ, toliko je silan da ne da k sebi. A ima još konja u Češljigovu, ne znam za kojeg ti pitaš — ja ću mirno.

— Je li to konj Arslana Sejdića? — on će još mirnije.

— Njegov je, no čiji; naš je to konj.

— A kuća, momčiću, čija je?

— I kuća je Arslana Sejdića, čija će biti nego njegova; naša je ovo kuća. A što pitaš za kuću i za konja?

Nije mi odgovorio. Sjahao je s konja i stao da ga rasprema, prvo mu je popustio kolane: učinio je to kao čovjek koji se dobro razumije u konjske kolane, zatim je sa sedla skinuo torbu, prišao i zatresao mi njom pred očima, veli:

— Ovim što zveči u torbi ja potkivam konje — i nastavlja: — A ima i ljudi koje bi trebalo potkovati, jer se ne razlikuju od konja. Šta misliš ti o tome, ima li takvih . . . ?

Nisam htio da mu odgovorim, a nisam ni umio, napravio sam se kao da nisam ni čuo šta je rekao, neka to priča kome drugome a meni neka kaže ko je on; to što je popustio konju kolane, otrao sa njega znoj i torbu spustio na zemlju značilo je da taj čovjek ne misli da dalje produži svoj put. Kad je rekao da onim što mu je u torbi potkiva konje, pomislio sam na našeg konja: mo-

že biti da je došao da ga potkuje, i na tu misao dodao drugu: da nema čovjeka koji može potkovati našega konja, on ne da ni da mu se priđe sa stražnje strane a kamoli da mu se klincima probijaju kopite i zakivaju potkovice. Naš konj je od četiri godine i to bi mu bilo prvo potkivanje. Radovalo me da to vidim, ali me i strah hvatao jer to je nešto veliko kad se konj prvi put potkiva, kad mu potkivač otkida od kopita i u njih klince zakiva, a konj se brani ujedanjem, propinjanjem i udaranjem kopitama. Na kraju ga potkivač pomiluje po leđima i vratu i protepa mu: „Nisi više bos, sad si obuven i možeš i u svatove!" Ne znam zašto, tek misleći na one klince i kopite, pomislio sam na svoje tabane, kroz koje su mi prošli trnci kao da sam u njih i sam uboden...

— Gdje vam je, momčiću, voda? Hoću da operem ruke i napijem se; velika je prašina po meni popala, vidiš li to, momčiću? — pita me i traži da mu brzo odgovorim, kao da je od svega najpreče da opere ruke, da se umije i obriše prašinu i tek da poslije pređe na ono zbog čega je došao. Odgovorio sam mu da nam je voda u avliji, pred kućom, i u sebi rekao da ga neću pustiti u avliju jer može pogledati u prozor a gore iza prozora imamo djevojku ne damo da nam neko gleda u prozor i vidi djevojku, a ne damo ni Zulejhi da nekoga vidi ko nam nije rod; probudilo se u meni nešto junačko da čuvam našu djevojku od očiju ovoga čovjeka koji nam nije rod, a koji je mlad i vidi se da je i zgodan i da će, kad se umije, biti još zgodniji. Velim u sebi: Da si carski sin, nećeš je vidjeti; ne dam ti u avliju!

— Čekaj — odgovaram mu. — Hoću da kažem stricu da je došao neki čovjek koji potkiva konje pa ti sa njim... a sa mnom nemaš ništa — i zatvaram kapiju za sobom, da ni kroz kapiju ne pogleda u prozor.

Stricu je bilo drago što je došao potkivač konja; nikad prije nisam vidio da je tako brzo ustao na noge; pošao je vratima što je brže mogao, kao da će onaj čovjek pobjeći pa treba da ga uhvati, u žurbi veli, iako ga ja to ne pitam, da ga ne poznaje nego mu ljudi pričali da je dobar potkivač i da mu nijedan konj, ma koliko bio divalj, nije ostao nepotkovan; preko ljudi poručio mu je da dođe i, diveći mu se što je došao, glasno izgovorio da će Sunce još grijati po zemlji kad po njoj takvi hodaju... Veli da je zaboravio ime toga čovjeka, ako mu nije ime Omer, ali nije zaboravio selo iz kojeg je: da je to Vrsenica i da je ta Vrsenica tamo negdje u Pešteri. Ne znam da je moj stric ikad izgovorio tolike riječi za tako kratko vrijeme: dok smo sašli niza stube i kroz avliju prošli do kapije, iza koje je čekao onaj čovjek.

— Ne mogu ti pružiti ruku, kaljava mi je — veli on stricu i pominje vodu: oprao bi ruke, a stric mu odgovara da ruke jednog nalbantina koji radi o konjskim nogama, a konjske noge svuda gaze, ne mogu biti čiste ali to ne mari, i pruža mu ruku.

— Pogodio si selo — stric će.

— Ja po pitanju, pitaj ovoga, pitaj onoga...

— I kuću si pogodio.

— Reče mi ovaj da je to kuća koju tražim — veli nalbantin i pokazuje na mene, a ja se bojim da ne kaže javrcan kao i prije, što bi me pred stricem još više uvrijedilo.

— Pa lijepo... — zadovoljno će stric kao da je već mnogo od posla svršeno time što je našao kuću; veli mu da nam je voda u avliji i neka slobodno uđe i opere ruke, i dodaje da će i konja u avliji potkovati kako se ne bi otrgao i pobjegao.

— Biće naš...! U sve četiri... — s pouzdanjem u sebe veli mu nalbantin.

Ja mu otvaram kapiju, a ne otvara mi se ali moram, i pokazujem mu u ćošku avlije pod drvetom česmu i korito — i sve prežim da ne pogleda gore u prozore, koji su — svi redom — gledali u njega i čudili se kako se taj strani čovjek obreo pred njima. Oči, koje su se pretvorile u oči čuvara, otvorio sam koliko god mogu i strijeljao u prozor Zulejhin da vidim gleda li toga čovjeka; ako ona primijeti da motrim gore u njen prozor, vidjeće da mi iz očiju sijeva vatra — jer šta bi drugo sijevalo ako čuvar opazi izdaju, onu koja se zove — unutrašnjom — a koja je najgora... Govorio sam u sebi: — Keko, nemoj da gledaš ovoga čovjeka. Kekom sam je zvao mjesto sestrom — sestrom od strica; nemoj, Keko, nego sjedi daleko od prozora i gledaj predase, jer ja znam, Keko, kakve su oči naših Sejdićskih djevojaka, nijednoj ne vjerujem — Sejdić sam, čuvam ja naš obraz, i ako nešto opazim, Keko, gađaću gore u prozor kamenom. Osjećam se nekako uzvišen i muško, kao što su — velim u sebi — i naši stari Sejdići bili muško, to drugi o nama ne pričaju ali mi pričamo i hoćemo da smo nad ostalima... Nemoj, Keko!

Nisam iz očiju ispuštao ni nalbantina, potkivača konja; gledao sam da kroz prste, dok se umivao, ne virka gore u prozore, koji su ga, tako mi se činilo, i sami mamili da u njih pogleda, jer iza njih je djevojka...! Pljuskao se vodom po licu. Po vratu, koji mi se učinio crn i jak — i mislim na vrat našeg konja: kad se ta dva vrata uhvate...! Oprao je i kosu — kratku, gustu; kapljice po njoj svjetlucale su na suncu kao da mu je glava posuta komadićima izlomljenog ogledalca. Na kraju je obrisao ruke i lice, vratio maramu u torbu, i — nekako zadovoljno, pogledao gore u nebo a zatim svuda oko sebe, a ja motrio da nije tada, u tome gledanju oko sebe, pogledao i gore u prozor, i velim u sebi: Ne gledaj gore, nalbantine, jer može ti to biti posljednje gledanje!

Pružio je ruku mome stricu, veli mu:

— Oprao sam ruke. Čiste su mi. Da se ponovo rukujemo, kako i valja. Jesi li dobro sa zdravljem? Drago mi je ako si dobro; ništa za čovjeka nije vrednije od zdravlja, ni konj, ni kuća, ni zemlja; šta će nam konj ako ne možemo da ga jašemo!

Stric se nije požalio na noge, veli da je dobro sa zdravljem, i nastavlja:

— Kako ono, majstore, tebi bješe ime, kaži mi da umijem da te zovem? Slušao sam kako te ljudi hvale, ali sam ti ime zaboravio, ono bješe...?

— Omer. Taman tako, Omer; prezime su mi promijenili, i dali mi ga po mome zanatu — Nalbantin, pa sam Omer Nalbantin. A meni je svejedno, zovi me i lonče, što se kaže, samo me nemoj razbiti.

— Dobro si rekao, Omere; koga imaš, Omere?

— Staru majku. Nikoga više; nisam se ženio pa tako... Sam!

— Nek te pitam i to dok nismo počeli sa tim konjem: šta imaš Omere, od imovine?

— Imam kuću. Imam jednu njivu. Imam potkivačnicu i ovoga konja; dosta za mene i moju majku. Da počnemo... Gdje je ta sila od konja koja ne da potkovici na nogu? Potkovaću ga ja da po nebu leti! A ne leti nego po zemlji gazi — potkivač će.

— Po zemlji, po zemlji gazi — dočekuje ga moj stric. — Mi ljudi i konji po zemlji hodimo.

Tih nekoliko riječi prozborili su tek onako, da jedan drugog čuju; kad se gledaju nek se i čuju jer poslije, kad se zabave sa konjskim nogama, neće imati kad.

Iako ja još nisam bio izveo konja iz staje, potkivač je zasukao rukave i otkrio jake mišice mlada čovjeka obrasle gustim crnim maljama, tako da su izgledale kao da se taj čovjek upravo skinuo sa tavana na kojem je

grtao čađu. Činilo se da tim rukama začikuje svačije ruke i noge svakog konja — i ja, zamišljajući od naše avlije nekakvo polje na kojem će da se povede ljuta borba, zaželio da naš konj pobijedi i ne dadne da se potkuje; zamišljao sam kako bi ta pobjeda našeg konja bila ujedgo i pobjeda nas Sejdića, a mi Sejdići volimo da pobjeđujemo: bilo je to u nama nešto junačko, i htio sam sada da i naš konj bude junak kao što su to bili naši stari Sejdići; pričalo se o našim starim Sejdićima i njihovim starim konjima da takvih ni u deset sela nije bilo. Ako mi današnji nismo kao što su nam bili stari, a ono nam je barem konj kao što su nam bili stari konji.

Izveo sam ga iz staje i proveo kroz avliju kao kroz polje na kojem ima da počne boj; on je za mnom gazio nekako otmeno, repa i glave dignutih visoko, pun nekakvog pritajenog nemira u sebi: ispoljavao je taj nemir strižući ušima, a uši kod konja nisu ono što i njegove kopite i zubi koji su, za sada, mirovali.

— To je taj...! — kratko će, ne prikrivajući ponos, stric.

— A ja sam ovaj...! — dočekuje ga isto tako s ponosom potkivač, i pokušava da pogladi konja niz gola leđa, ali i na samu pruženu ruku konj se izvio ustranu i činilo se da će, već odmah, odapeti svoje strijele — stražnje noge, kojima jedino i udara, i to objema u isti mah. Već samim tim prvim odbijanjem od sebe, konj je pokazao da sa njim nema šale, a potkivač to i vidio i odskočio kao da je već udaren kopitama. Ličilo je to na čarkanje dvojice prije nego što će početi dvoboj — na odmjeravanje protivnika i procjenjivanje sa čim raspolaže... Kod konja se vidi sa čim raspolaže: ima svoju konjsku snagu, divlju narav da hoće da ujede zubima i udari kopitama; kod potkivača je, u upoređenju sa konjskom, snaga mala ali je njegova vještina velika; zamišljao sam kako je to ona vještina kojom je ovaj čovjek savladao mnogo ovako divljih konja i potkovao ih. Znao sam da je nekad davno čovjek, kad je i sam bio divalj, pobijedio nekadašnjeg divljeg konja i od tada ga, pobijeđenog i ukroćenog, potkiva; ovaj naš kao da je bio izdvojen iz tih divljih... Potkivač ga je gledao kao da svu svoju vještinu prikuplja na gomilu i bira najbolji, onaj jedini mogući način, da ga savlada i potkuje; ostavljao je utisak da je sam na svijetu — sa tim konjem — sa kojim ima da uđe u obračun; prije nego što je ušao, veli:

— Vidim da ću imati puno posla... I ja sa njim, i on sa mnom. Dobar ti je konj. Mnogo sam ih vidio, ali ovakvog nisam — zavijajući šijom a glasom mirnim i hladnim veli potkivač.

— Dobar kad se gleda. Tek takav može biti, ali ima dvije mane: ne da se potkovati. Ne da se uzjahati. Nije dobar s te strane — nevoljno mu odgovara stric; mogao je da našem konju prizna te dvije mane jer ga ne prodajemo nego potkivamo.

— Sve, sve što treba učiniću ja sa njim: i potkovaću ga, i uzjahaću ga; biće on nama miran kao onaj kaiš na kojem se oštri brîtva — za njim će, gotovo podviknuvši, potkivač.

— Htio bih da ti vjerujem — glasom iz kojeg se vidjela sumnja veli mu stric, a i radost ako bi to oboje mogao da učini potkivač: da konju udari potkovice i da mu zatim usjedne na leđa; veli da je taj isti konj udario kopitama jednog nalbantina kad je pokušao da ga potkuje i tome čovjeku jedva dušu povratili. — Ne bih htio da to i danas vidim u ovoj mojoj avliji. Pred mojom kućom.

Time što je pomenuo kuću, podsjetio me na prozore i odmah sam gore digao oči da vidim da Zulejha ne

gleda ovoga čovjeka; krajičak zavjese bio je dovoljno uzdignut da otud mogu da gledaju dva oka, ali se nisu vidjela, a nisu ni mogla da se vide jer je u sobi bila polutama; Zulejhina soba bila je uvijek u nekakvoj polutami, i ja našao da joj je ta polutama dobrodošla sad kad nas iz nje gleda dolje u avliji a mi nju gore ne vidimo; velim u sebi nek je samo ne vidi ovaj strani čovjek, i dodajem — nalbantin, da ga ponizim. Ne vjerujem Zulejhi, jer je djevojka . . . ! i ako ga uistinu gleda, ona je izdajnik nas Sejdića; žiži me to u srcu i lukavo pogledujem i na nju i na potkivača da se krijući ne virkaju — a to su ona slatka, ukradena virkanja djevojačka i momačka od kojih sve drugo i nastaje . . . dok se na kraju ne dotakne duša sa dušom i tijelo sa tijelom, i tu je kraj . . . !

Potkivač se nagledao konja kao kupač hladne vode u koju mu se ne zalazi, a ne može da čeka jer Sunce gore na nebu ne stoji, a ni on nije došao da tu u našoj avliji dokon dubi nego potkiva; zatražio je da mu, prvo, donesemo sječiva da načini — terđah, znao sam da je terđah jedna mala ograda od kolja i dasaka, tijesna toliko da konj može samo da uđe ali ne može i da izađe, ni da se propinje, ni kopitama da udara, ni da ujeda. U pravljenju toga zatvora za konja, u čemu mu je pomogao moj stric a ja dodavao daske, kolje i eksere, potkivač se trudio da pokaže kako je dobar majstor za taj posao i bilo je za divljenje kako brzo zabada kolje u zemlju, kako za njega zakiva daske i sve to, na kraju, povezuje konopcima da bude još tvrđe, jer je za konja! U stotinu pokreta na sve strane i stotinu pogleda isto tako na sve strane, on je hvatao priliku da baci pogled pravo gore u prozor, i ja vidim da mu se odozgo s prozora odgovara isto takvim pogledom . . . Uhvatio sam to nekoliko puta, ali ništa ne mogu njihovim očima jer to nisu riječi pa da se čuju, nego samo gledanje — a gledanje se ne čuje, ono je kao ništa . . . : ništa ti ne činim, do što te gledam.

Zavjesa se gore već podobro podigla, ali ja sam u poslu, dodajem eksere i ne mogu dvoje u isti mah: i Zulejhu i eksere! Ona je gore dokona, i ono što mi radimo za nju je jedna zabava u kojoj se, sa nama zajedno, zabavlja: mi gradeći tu kućicu za konje, ona gledajući to što gradimo, a uistinu gledajući glavnog radnika!

Bio se oznojio potkivač. Skinuo je najprije džemadan, a zatim košulju, i na suncu, mokra od znoja, stala da mu svitkaju jaka ramena, pleća, vrat, mišice i ličio na pelivana — a pelivani, kad se svuku do pasa, pokažu ono čega imaju više od drugih: svoju snagu! Ako ga takvoga gleda . . . ! — pomislio sam i bojao se na šta sve mogu da odu misli jednoj djevojci kad takvoga gleda . . . !

Zatim je nastalo pelivansko rvanje čovjeka i konja; i ja, a ne znam zašto, našao da bi bio grijeh ikom zabraniti da gleda to rvanje, jer nešto tako može samo jednom da se vidi, ili da se nikad i ne vidi.

Uhvatio je konja za vrat; da je konj imao ruke i on bi njega uhvatio za vrat, ali mjesto ruku imao je četiri noge i onim prednjim propinjao se pravo na rame potkivaču. Snagom, kao da mu je iz same zemlje dolazila, potkivač ga je odbacivao od sebe, hvatao ga jednom rukom za grivu a drugom za nozdrve — ne dajući mu da diše, ni da vilice otvori i ujede, i tako skakali jedan oko drugog, potkivač stenjući a konj frkćući, koliko je to mogao kroz nozdrve stegnute šakom kao kliještima; kokoške su se tamo u drugom kraju avlije uzrujale, pijetao zapjevao a pašče zalajalo, i sama se avlija, činilo se pomakla s mjesta. Ono što sam tada uhvatio da vidim, bilo je da se zavjesa gore na prozoru pomakla, gotovo se

sva otvorila, i ja vidio glavu Zulejhinu — uz staklo, u polutami; pomirio sam se sa tim, ali samo za ovaj trenutak dok traje rvanje konja i potkivača, a o njenoj glavi uz staklo ću kad potkivač ode, dotle ću sve njeno vezivati u čvor a poslije pred njom odriješiti: to si i to . . . , gledala si . . . ! I već znam kako ću u njoj uništiti, kako ću kao travu nogama izgaziti tu njenu nevjeru, a — priča se — da je te nevjere i gledanja momka kroz prozor bilo i kod naših starih Sejdićkih djevojaka; ovoj ja ne dam dok sam živ.

Rep u konja išao je pravo gore, raspršujući se na vrhu, i ličio na perjanicu junaka u boju, uši su mu bile noževi, a zubi — preko kojih bi preletio sjaj sunca, prijetili raskidanjem, ali je sva nesreća za njega bila u tome što je uhvaćen za nozdrve i nije mogao da diše pa se smarao; snagu — koliko mu je od nje ostalo, trošio je u propinjanju, ali mu je bilo uzalud — sve dok jednom, kad se propeo na prednje noge i zubima ugrabio potkivača za ruku, za lijevu, onu kojom ga je držao za grivu, i ujeo ga. Krv je pokapala i sa ruke i sa grive, što je značilo da je ujed dubok i da treba prestati sa daljom borbom; ali potkivač nije prestajao, navrnula je u njemu iznova snaga a sa njom i gnjev i ne ispuštajući grivu iz ruke, do samo iz druge konjske nozdrve, hitro kao da ga je nešto iz zemlje samo izbacilo, skočio konju na leđa. Da se radilo samo o tome uzjahivanju, konj bi bio pobijeđen — ali to je bio samo početak novog i drukčijeg savlađivanja konja. Konjanik ga je pustio da pretrčava od kraja do kraja avlije, da skače ustranu, da se propinje uvis i zamalo, zajedno sa konjanikom, na zemlju pada.

Na krvavu ruku potkivača ja i stric nismo više mislili, ali je mislila Zulejha; mogla je sada da otvori prozor — jer konjanik, činilo se, nije više bio ni na zemlji ni na nebu, nego između to dvoje, sa životom koji mu je visio o dlaci, i dala mi znak da joj odem.

Dočekala me na vratima sa maramom u ruci; bila je blijeda i drhtala cijelim tijelom; veli, a glas joj mek, moleći:

— Za onoga . . . Da zavije ranu.

Ne volim njoj, nego u sebi: Ova marama kaže da si ga gledala; da sam to i njoj rekao, ne bi — vidio sam — ni htjela ni mogla da porekne. Nisam mogao da joj istresem u lice ono što sam bio pripremio jer dolje je u avliji ranjenik, i oboje smo se — šutke, a gledajući se kao dužnici jedno drugom, složili da je sada najpreči ranjenik! Ranjen je pred našom kućom. U našoj avliji. Od našeg konja, a mi smo Sejdići i znamo da priteknemo nevoljniku u pomoć; o toj našoj vrlini pričalo se, a sad Zulejha to i potvrđivala. Vidio sam da hoće da upita kako se dogodilo to sa tim čovjekom, ali ja bih je odmah upitao kako je ona smjela da gleda toga čovjeka; nisam joj dao da me pita, velim joj da uđe u sobu i ne diže zavjesu sa prozora, to neka zapamti.

U avliju sam utrčao kao na bojno polje na kojem leži ljuti ranjenik kome nosim zavoj da previje ranu; nije me ni pogledao — bio je konja ugurao u onu kućicu — terđah, i — kao što valjda čini svaki pobjednik, stajao i gledao pobijeđenoga; činilo mi se da ga gleda sa sažaljenjem, jer žalosno je kad slabiji u snazi pobijedi jačega . . . !

Ponovio sam da sam donio zavoj; stricu se dopalo što sam se toga sjetio a potkivaču pažnja koju mu ukazuje naša kuća; vidio sam da se nasmiješio kad je uzeo maramu, jer se sjetio od koga mu dolazi . . . ; ono njegovo pogledivanje u prozor, iza kojeg je vidio djevojku, i vidio da i ona njega pogleduje, urodilo je, sad za sad, tim plodom koji se zove marama, a to nije malo kad je od djevojke.

Oprao je ranu. Nije bila velika, ali je velika krv istekla, što hoće i iz male kad je ranjenik zagrijan. Stric veli:

— Mlad si. Pun si krvi.

— Imam krvi — za njim će potkivač. — Jednom sam se bio posjekao po ovoj istoj ruci i iz mene istočio cio potok krvi, pa zaraslo.

— Na mladu čovjeku brzo rane zarastu, kad ne bi zarastale od nekih bi ljudi koje sam poznavao ostalo malo — da ih čovjek jedva prepozna i upita bi li ti onaj . . . ili si neki drugi — veli stric a potkivač nastavlja:

— Nije rana teška ako je od konja, konju opraštamo jer ne zna šta čini, ali je rana teška kad je od čovjeka jer on zna šta čini.

Zavili smo mu ruku, i ja gledao kako se na njoj bijeli Zulejhina marama, koju je izvadila iz sanduka, iz svoje djevojačke opreme za udaju; izazvala me ta bjelina i gotovo da zaželim da mu ta rana ne zaraste.

Sve drugo što je trebalo da potkivač učini — a to je ono glavno — bilo je da konju podreže kopite i za njih prikuje potkovice; na svaki udarac čekića u klinac konj bi se trgao, zaigrali bi u njemu mišići kao da čekić u njih bije, trgao bi glavom, zavio repom, ali je bio nemoćan da se i odbrani; vidio sam kako potkivač krišom, preko čekića, baca pogled gore u prozor i kako tada ne pogađa u klinac; znam ja, velim u sebi, zašto krivo udaraš . . . zbog one gore na prozoru . . . !

Nije htio da naplati potkivanje, veli da mu se dešavalo da krivo zaboden klinac probije kroz kopitu u živac i konj prohramlje na tu nogu, pa će jednoga dana, doći da to vidi.

Ne znam je li ga očima otpratila Zulejha kad je izašao na kapiju, tek odozgo s prozora svitnulo je staklo — i sjaj, nekako pravo, pao na nalbantina; na taj sjaj marama je na njegovoj ruci odgovorila svojom bjelinom . . .

Zulejha je od mene bila starija četiri godine, ali se nije ponašala kao starija a ni ja prema njoj kao mlađi, odnosili smo se jedno prema drugom kao vršnjaci. Stric je bio star čovjek; ponekad bi se, i to samo svojim prijateljima, požalio na noge da ga izdaju ali se to u njegovom hodu nije primjećivalo: imao je zdrav, jak korak kakav rijetko mogu da imaju ljudi dubokih godina. Strina je bila jedna tiha žena, obučena uvijek kao da se spremila da ode ženama ili da će joj žene doći; nikad nije poboljevala, ili jeste ali je boljku krila od nas troje da se za nju ne zabrinemo. Sjedjela bi dugo pred ogledalom i prstima rastezala bore na licu da pred stricem izgleda mlađa; za sofrom je sjedjela na suprotnoj strani od njega i nastojala da mu je i sa sofrom okrenuta lijevom stranom lica na kojem je, na sred obraza, imala mladež, crn, koji je, koliko to može jedna takva tačka na licu da učini, uljepšavao njenu glavu, a ona je vjerovala da je taj mladež više uljepšava nego i dukati na čelu. Za sofrom smo ja i Zulejha sjedjeli jedno do drugoga; ona je jela polako, pomalo, nikad sa punom kašikom — i nikad njom nije lupnula o sofru, mene je u tome opominjala a ja nju da jede, čuo sam od nekog i govorio joj: Ono što ti pojedeš, ptica bi na krilu ponijela.

Od onoga dana kad je potkivač potkivao našega konja a ona ga gledala kroz prozor, odbilo joj se jelo od srca a u srce ušao potkivač, to sam dobro vidio i o tome ćutao, jer sam znao da bi joj i najmanja riječ sa moje strane nanijela bol u duši — i inače bolnoj, jer je djevojka . . . !

Ali čija je to duša? Nije samo njena djevojačka nego i svih nas u kući, i dalje od kuće — svih Sejdića, jer

mi smo Sejdići i naša djevojka je za nas ono što i ćitab na rafu i ne smije da ima ni jezik, ni oči, ni dušu, ništa od toga ni ćitab nema ali je na visoku, na rafu; isto tako na visoku, barabar sa ćitabom, držali smo i naše djevojke i njima se, dok se koja ne išteti, ponosili. I voljeli ih. Stric je, iz milošte, Zulejhu zvao Sine, a ja Keko; to Keko, takođe od milošte, načinio sam od Sestro, od Seko.

Mogao sam Keku da ubijem kad je otišao onaj potkivač konja zato što ga je gledala; ima kod nas Sejdića pun lonac pokvarene krvi, a kad ta pokvarena krv u nama uzavri, gotovi smo da nekome prospemo krv; pričalo se o tome, bili smo po tome poznati... A kako da Zulejhinu prospem krv...! Po njenoj sobi, po ćilimu — uz onaj prozor sa kojega je gledala onoga čovjeka...! Da baš tu sklopi oči. I nikad više ne vidi ni naše drvo u avliji, ni česmu. Ni tamo kapiju, ni preko nje u brijegu zelenu livadu i gore nebo. Oprašta se nama Sejdićima kad zlo učinimo zbog obraza, a ako ga učinimo zbog djevojke koja nam je uzela obraz dvostruko nam se oprašta i pripisuje čuvanju dobrog glasa koji su stekli, još od davnina, naši stari.

O našim starim pričalo se da su imali djevojku, pa im tu djevojku sluga krijući odnosio u vreći momku koga je voljela i od momka je u vreći vraćao kući, sve dok se jednog dana to nije otkrilo. Ubili su slugu. A djevojku dali nekom prolazniku kroz selo nek je vodi kud hoće, nek je da kome mu drago, ili se njom, ako mu je volja, oženi. Udala se za nekog siromaška, i oni joj — da ne živi u siromaštvu — poklonili cijelo imanje, ali joj nisu dozvolili da im se ikad pred oči pojavi.

Padalo mi je to na um kad god bih pogledao Zulejhu.

Ponekad bih je zamrzio, daleko je od srca odbijao i bio tada kao naši stari...; da su živi, rekli bi da je u meni naša Sejdićska krv, da ih nisam izdao i takav treba i da ostanem.

Mogu li...?

Zavisilo je to od Zulejhe, od grešnice. Nije mi se približavala a ni ja njoj; nismo više sjedjeli u avliji pod drvetom kraj česme, nismo ni govorili — jedno pokraj drugog prolazili smo kao da se ne vidimo. Kod nje je to dolazilo iz nekakve njene djevojačke gordosti, a kad je ta gordost i Sejdićska, to je već premnogo da se glava posagne; inače sam, sve do tada, mislio da djevojka mora da se ponaša kao kakva sirotica, jer sirotica je i sama čim je djevojka... Znao sam da je u njenim mislima onaj potkivač, ali kako da dođem do toga potkivača u toj glavi? Nisam išao na nekakav lukav način, nije lukavstvo bilo naša odlika, a na mudrost nisam umio jer nam ni mudrost nije odlika, i vidio sam da Zulejha preda mnom stoji kao kakva tvrđava u koju ne mogu ni sa koje strane da provalim: bio sam u tome pobijeđeni a ona pobjednik. Ponekad mi je bilo i drago što sam pobijeđen. Već sam dobro znao šta je ljubav, i ako je u Zulejhi ljubav prema onom potkivaču neka sam pobijeđen: znao sam da je ljubav jača od svega drugog, pa neka je i od mene. Ali — da li je u njoj ljubav, to me kopkalo! A to nije nešto što se očima vidi, a na jezik joj ne izlazi; njenu ćutnju smatrao sam zavjerom njene ljubavi, ključem kojim je zaključala svoje srce i u njemu potkivača konja, onog nalbantina...; zamišljao sam mu jaka prsa i vjerovao da ga je gledala upravo u ta njegova prsa; sad gleda preda se — tako kao da je svud Sunce zašlo pa nema radi čega da se diže glava...

Ili ne može da je digne, zbog rane na srcu...

Jednom sam joj prišao kao da hoću da joj vidim tu ranu na srcu, kao da hoću da je utješim: proći će to što boli . . . , a boljelo je i mene u srcu za njom: nije jela, nije pila, venula je i ja vidio kako iz dana u dan čili, zamišljao sam kako i ne spava.

Jedne noći sam je vidio da stoji uz prozor, da gleda dolje u avliju, u mrak — tamo gdje je onog dana potkivač potkivao konja. Ništa joj nisam rekao, jer mi se učinilo da bih je probudio iz nekakvog njenog sna koji sanja stojeći, i ostavio je da stoji i gleda u mrak. Ne znam šta se to sa mnom desilo od te noći, tek zavolio sam Zulejhu drukčije nego što sam je prije volio, nekako sažaljivo — jer je djevojka . . . , jer je kao dijete bez ikoga svoga . . .

— Keko, — zovnuo sam je. Sjeo sam na njen dušek i ruku joj prebacio preko ramena. — Keko! — i poljubim je. Odbacila mi je ruku sa ramena. A zatim se zaplakala. Bila je to naša Sejdićska suza, suza naše djevojke; navela me ta suza na još jedan korak prema Zulejhi: zagrlio sam je objema rukama i još jednom poljubio. — De i ti mene. Nije mogla, rekla mi je da odem od nje.

— Meni niko ne treba — veli.

Otišao sam ljut na nju.

Ali ni sjutradan, ni idućih dana nisam prestao da joj se javljam i da je zovem onim imenom od milošte — Keko; na to sam dodavao draga Keko, i to mi je išlo od srca; nije mi iz srca izlazila ni briga što je sve slabija i bljeđa u licu: bila je pohučala, bile su joj oči upale, prsti joj se istanjili. Gledao sam je u ramena i činilo mi se da se povila. To su primijetili i njih dvoje, stric i strina i ništa drugo nisu mogli do da je za sofrom nude jelima:

— Uzmi, kćeri, — a stric na to strinino dodavao:

— Ti, dijete, ne jedeš — izgovorio bi to podignuta glasa kao da je kara, a i ja bih podigao glas:

— Keko . . . ! Snaga kroz usta ulazi.

— Nisam vidjela da neko ne jede kao to ti — strina bi.

— Jedem ja — odgovorila bi Zulejha.

— Ti, Keko, ne turaš u usta, vidi se to po tebi — dočekam je ja.

— Ja u usta, no gdje bih — branila se.

Zaćutali smo, što nam nije bilo teško jer smo Sejdići, čule su se samo kašike kad lupnu o sofru. Kroz te kašike strina se sjetila ko je dolazio juče kod nas kad je stric bio u Stubici, veli:

— Dolazile su žene.

— Ene žene! Šta će žene; koje su to dolazile? — stric će kao radoznalo iako nije bio radoznao jer žene su kod nas često dolazile, a najviše kad stric nije kod kuće.

— Te tu naše; došle su te posjedjele — odgovara mu strina.

— Nemaju drugog posla! Digle rep i hajd' kod tebe.

Nisam htio da kažem stricu ono što sam vidio: te žene su Zulejhu pogledivale ispod oka i s glavom uz glavu jedna drugoj šaptale, ne čujem ali vjerujem da govore kako Zulejha više nije onakva kakva je bila, da joj se to vidi na licu, i mrzio sam te žene a volio, nekako bolno zavolio Zulejhu i dolazilo mi je da joj pred tim ženama kažem: Imaš ti svoga brata, Keko, imaš ti mene i ja tebe! Dotle je stric uzeo svoju priču, odbacio je žene i pomenuo konja; na konju je išao u Stubicu i veli da mu se učinilo da ne gazi dobro na prednju desnu nogu i da će biti da ga u tu desnu nogu potkivač nije dobro potkovao. Veli da mu je poručio da dođe i vidi tu prednju nogu.

Došao je kao i prvi put, u srijedu, tri dana poslije žena — na konju, s torbom, mrk u licu kao i onda... a drukčiji samo u tome što je slobodno ušao u avliju i, vidio sam, odmah pogledao gore u prozor; ne znam je li gore bila Zulejha, tek ako je bila i gledala ne bih odozdo bacio kamen u staklo kao što sam to prije namjeravao da učinim! Bio sam sad — bar malo — omekšao prema Zulejhi, a to je došlo iz moga razmišljanja o tome šta biva s djevojkom kad zavoli, i uprkos onom našem Sejdićskom... bio sam na strani Zulejhinoj a protiv sebe! Jer ako voli, njeno je jače od moga... Mogu li to da priznam? U meni govori glas: Priznaj to Keki; odgovaram tome glasu da ne mogu, htio bih ali ne mogu!

— Konj nahramljuje...? veli potkivač, a ja mu odgovaram da nahramljuje. Neka sjedne na klupu pod drvetom i pričeka a ja ću otići da kažem stricu da je došao potkivač; stric je bio u jednoj od kuća do naše i valjalo je da ga nađem. Gledam ga u oči, hoću da uhvatim kuda pogledima šeta i ne znam je li mi krivo ili nije ako odšeta gore ka prozoru i dva se oka, njegovo odozdo i Zulejhino odozgo, sretnu kroz staklo. Zbunjen sam i ne mogu da se pomaknem i odem po strica, znam da će potkivač ostati sam u avliji i da će se, koliko god im srce žudi, nagledati jedno drugog, on Zulejhe i Zulejha njega; ona može, ako hoće, i širom da otvori prozor i da jedno s drugim progovori. Spopala me ljubomora pri tim mislima, i ono naše Sejdićsko... stalo da me davi za gušu; ponovim riječi koje sam toliko puta čuo: Djevojka je izdajnik; ona je hajduk koji s tobom sjedi za sofrom a misao joj daleko luta... I sâm sam izdao našu kuću: predao sam je tome nalbantinu i otišao po strica; nisam ga našao u kući do naše, a ni u drugim kućama, i ništa mi drugo nije ostalo nego da odem na livadu i dovedem konja, kad se radi samo o jednom klincu, može se to popraviti i bez strica. Bila je naša livada daleko pa sam trčao, a u glavi mi bilo kao da naša kuća gori, da je zapalio onaj nalbantin...

Prošla je nedjelja dana otkad je prekovao potkovicu, pa će mi žena Abidova:

— Sinko. Ono što ćeš od mene čuti, nemoj kazati stricu; vi Sejdići pomahnitate pa hoćete i ubiti.

— Koga Abidovice, ubiti?

— Sinko, jednoga čovjeka. Onoga što noću preskače vašu avliju; ima jedan čovjek koji vam noću preskače avliju i, sačuvaj bože, ulazi u kuću. To sam vidjela, kao što sad tebe gledam. Pa stani na put tome čovjeku. Odbij ga od kuće. On nije čist. Nije ni vaša Zulejha čista; takve su danas djevojke... Ja ovo nikad ne bih rekla, do tebi, ne valja da se čuje, kad se o djevojci takav glas čuje, ona više nije djevojka nego žena koju hrani njen otac. Niko više o nju neće ni kaljavu nogu obrisati. O ovome ćuti, sinko, a onoga što joj dolazi pričekaj noću i reci mu da se odbije od djevojke; lijepo mu to reci, ti si mudar, a tvoj stric nije, on bi ga ubio. I Zulejhu bi ubio. Kad sam sa ženama bila kod vas, vidjela sam kakva je... Sve smo rekle da je Zulejhi otišla pamet za nekim, a ja toga i vidjela. Dolazi joj kad vi spavate, u gluhe časove. Pašče ga upoznalo pa na njega ne laje; neće pašče na momka kad dolazi djevojci...

Pričala bi Abidovica još duže da sam joj dao; da sam u ruci imao drvo udario bih je, velim to ali se popravljam: nije ta žena kriva ako govori istinu, krivo je srce Zulejhino. Sastaju se noću, ponavljam u sebi. Zulejha sa onim jakih grudi i laktova obraslih crnim maljama, i ne znam zašto sam se odmah prisjetio grudi

Zulejhinih: davno, kad su joj se dojke bile podobro odvojile od tijela, nalik na okrugle kolačiće, sa pupčićem na sredini sličnim bradavici, dozvoljavala je nama, seoskim dječacima, da pogledamo u to što ona ima na prsima... i da je čupkamo za one bradavice. Znali smo šta je to, ali da bismo do kraja doznali, stali smo da pipkamo one jabučice i sve jače da potežemo za cvjetove na njima; zapamtio sam kako bi zakolutala očima a u lice joj ulila krv; razumjeli smo da je to draška, i draškali smo je kad joj je ugodno. Ne znamo kako nas je od toga odbila, ako nije kao što majka odbije dijete od sise: Nema ti više, ostavi to...

Puno kasnije vidio sam kako joj se jedna žena, prolazeći kroz našu avliju, zagledala u grudi i pitala je šta joj je to, da je momak — veli — ukrala bi joj to...

Sad to krade onaj... Dolazi mi da glasno uzviknem je li to moguće; ne uzvikujem nego gledam Zulejhu pravo u dojke i u sebi se pitam: Je li to moguće...! Zamišljam na njima šaku jaku potkivačevu kako je pokrila cijela prsa Zulejhina i po njima hara kao vuk po toru; — Keko!

Čekao sam ga. Imali smo jedno mjesto na avliji gdje se zid bio oburvao i mogao se preskočiti; čekao sam ga nekoliko noći — i jedne ga dočekao. Uhvatio se rukama za vrh zida, do pola se popeo, i glave nam se, u tamnini, našle jedna prema drugoj: gotovo da se sudarimo glavom u glavu, a to bi i bilo da nisam viknuo: — Odbij! — i on tamo pao.

Nisam ga čekao svake noći, jer mnoge su mi prošle uzalud, i ja oređao — tek pokoje izađem i u tamnini stojim uza zid; tada sam prvi put vidio šta su tamne duge noći u kojima su samo hajduci izvan svojih kuća i mrtvi — koji, u gluhe časove, izlaze iz grobova... Nisam o tome čekanju kazao Zulejhi, jer i ja sam hajduk, ne pričam šta činim, kao ni ona; ono što smo noću činili, danju smo tajili — „Taj se, lijo!" govorio sam u sebi, a ja znam gdje si. Znam da ti dolazi. Vidio sam ga. I zid to zna; izgrebao je zid nogama i rukama preskačući ga noću da ti šapće pod strehom. U mraku. U travuljini.

Prošlo je mjesec dana kako ga ne čekam; ne čekam ga i zbog toga što mi je Abidovica rekla da onaj čovjek, koliko se to njoj čini, ne dolazi više Zulejhi; rekla mi je to kod vode kad sam odveo konja da napojim — veli mi, a gleda u kamen:

— Kamen ga u glavu pogodio pa majci, ako je ima, živ ne dahnuo. To mu je od mene. Ne spavam ja noću, da dolazi vidjela bih ga. Čula bih ga; ne čula ga i ne vidjela njegova majka, no ga mrtva okrenula...

Konj je pio a ja slušao Abidovicu. Nisam se slagao sa njenim kletvama, zamišljao kako bi te kletve Zulejhu po srcu posjekle kad bi ih čula, hvata i mene muka od njih i potežem konja za uzdu da se odbijem od te žene, ali on još pije.

A ona nastavlja:

— Moj sinko. Djevojka je kao čaša. Slomi čašu i komade ne sastavi! A Zulejha je, sinko sama kriva; ne bilo joj od mene rečeno ono što se zna: dok kuja ne zavrca repom, psi se za njom ne okreću.

Bilo je to već previše, a ja je, odozgo s konja, udarim po glavi kajasama od uzde koliko god mogu, i potjeram konja. Frktale su mi suze; a nama Sejdićima ne idu lako suze iz očiju. Išle su mi zbog njih oboje, i to je prvi put bilo da ne mrzim onoga njenoga. Neću ga više čekati uza zid, spavaću — i poželjeh da joj dolazi. Spade

mi tegoba sa srca i učini mi se da sam i konju podamnom lakši. Keko! — viknuo sam, a konj, kao da sam na njega viknuo, ubrzao korake. Kad dojašem kući leći ću u dušek, bolestan sam, Keko. Ako ti to kažem, reći ćeš da sam se razbolio zbog tebe. Pa ćeš se ti razboljeti zbog mene.

Konj je gazio brzo, nad grivom sam mu držao krajeve kajase, ponekad bi tim krajevima zavitlao kroz vazduh, tek onako, od volje; od volje sam gledao šumu... Spuštala se daleko niz dolinu i vrhovi drveća, po kojima je već dobro počelo da žuti lišće, mirovali; to je čudno kako drveće može da se umiri u jesen, kao da umire: predamnom, po putu, već mrtav ležao je pokoji opanuli list, kad sve lišće opane, put će biti kao zlatom posut, to sam, na svom ovom istom putu, viđao svake jeseni. Velim: jesen je! Lani je u jesen umrla Bahta; kad su je ljudi nosili na groblje ovaj put je bio zlatan od žuta lišća. Ošinem konja, čujem mu dolje potkovice kako udaraju o kamenje; dođe mi te pomislih: Bahta ne čuje ove potkovice... do, može biti, list kad joj sa grane pane na kamen iznad glave zato što je to list...

Kad sam ušao u kuću, stric mi je rekao da tiho gazim, veli mi da je Zulejha zaspala, a ja — po njenom licu — vidim da nije od sna legla. Pogledala me bolesničkim, upalim očima, sa modrim krugovima okolo.

— Izađi — veli mi. Tako mi je govorila i prije kad sam joj ulazio u sobu.

— Ne da nikom k sebi — veli mi strina i povlači me za rukav da izađem.

Bolovala je dugo; po onome putu kojim su odnijeli Bahtu bilo je već davno popalo jesenje lišće, iz naše kuće bile su odletjele lastavice a jednom iznad nje proletjela dva reda roda. Nije se iz postelje dizala sve do tih roda i lastavica.

Ćutljiv i inače, stric je sasvim zamukao, strina više nije rastezala bore na licu, a ja, sve češće, stao u sebi da izgovaram — Keko...!

Stajao sam pred vratima kad je jednog dana iz njene sobe izašla strina i prošaptala mi:

— Progovorila je! — tiho će, kao da pjevuši pjesmicu djetetu pred spavanje. — Traži da joj uđe otac — opet tiho, ali vedrije i veselije; bore na licu, ovaj put, kao da su joj se same poravnale pa obrazi došli ljepši.

— To je dobro — dočekam je ja radosno. — Strina, maloprije je zapjevao pijetao, i on i moje lijevo uho..., znao sam da ću nešto čuti.

Ušao sam sa stricem, zaklanjajući se za njegova leđa, jer mi nije dala k sebi.

Gledala ga je odozdo iz postelje. A činilo se iz velike daljine iz koje jedva može da ga vidi; iz te daljine je i progovorila — veli:

— Dovedi ga...!

Izgovorila je samo tu riječ, glasom slabim ali zapovjedničkim; ona kao da je, sad prvi put, stekla pravo da nešto za sebe zatraži i to gotovo naređujući. Nije stricu palo teško to što mu se kćerka ponaša kao da je starija od njega — kao da je on kakvo dijete a ona starica, jer bolesna je; bio je spreman da joj odmah sve učini što traži, ali nije znao koga to treba da joj dovede. Nadnio se nad njenu postelju i umiljato — glasom koji se iz njega nije do tada čuo, rekao joj:

— Odmah, odmah ću dovesti; kaži, Zulejha, koga da ti dovedem.

Čekali smo. A ona ćutala. Gledala tvrdo, kao da očima sve same ledene sante razbija.

— Koga, Zulejha, kaži — stric će. Odgovorila je kao da se na nekakvom ledu okliznula. Veli hladno, i kao da joj je to posljednja riječ:

— Onoga .... Što je potkivao.

Bilo je kao da je grumen čađe, veliki i crn, propao odozgo s tavana tu među nas.

Mogli smo mirno da se upitamo je li to Zulejha živa ili mrtva progovorila; tišina je zavladala kao da je umrla.

Gledao sam strica u leđa, jedva se gore ispravio; činilo se da bi pao da se nije napregao da ostane na nogama. Krijući, strina je udarila pesnicom o pesnicu; ona kao da se obrela u nekakvoj tavnini u kojoj ništa ne vidi. I ništa ne čuje. Protrljala je oči i smogla toliko snage da učini korak ka stricu; uzela ga je za ruku a ja za drugu da ga izvedemo od Zulejhe; svom težinom bio se navalio na nas i pao bi da ga nismo pridržavali. Ništa nije rekao, povio se u onu svoju ćutnju, u jedino spasenje — a sa njim zaćutalo i nas dvoje, strina od mene još dublje — nijemo.

Donijela mu je vodu da se okrijepi, odbio je i pomenuo postelju.

— Vodu popij.

— Popij — dodao sam za strinom.

Dolazio sam mu nekoliko puta preko noći i čuo kako ječi. Kako, kao da je u vatri, izgovara: „Ja sam mislio da imam kćerku. Ja se radovao. Ja u nju i u Sunce gledao; otkidam je od srca i nemam je više, nikad, nikad"!

Činilo mi se da će, prije nego što i svane, rogovi na našoj kući pasti. I cijela kuća.

Ulazila mu je strina i ja čuo kako je odgoni od sebe i govori joj da je u njenoj kćerki njena krv i da je sve na svijetu što se žensko rodi jednako, neka mu se miče ispred očiju, a ona tamo ... nek umre.

Ipak je osvanula naša kuća. Iz noćnog mraka uzdizala se mračna i sama, stara, velika, sa izbama dolje a gore sa sobama i redom prozora, sa avlijom, sa kapijom i česmom kraj drveta; uzdizala se gore, u novo jutro, kao kakva ptičurina slabih nogu a velikih krila koja jedva od zemlje odljepljuje. Otud, s dalekih brda, udarao joj je u prozore sjaj Sunca na pomolu i trunio ih: da je živa, treptala bi očima ... U to vrijeme, svakog jutra sem jutros, stric je sjedao za mangalu sa žarom, gledao u žar, pio kafu sa strinom i ćutao; ćutala je jutros sva kuća, zajedno sa njim; ja i strina nismo se usuđivali ni na jednu riječ, nismo slobodno ni disali; misli, dok se ne izgovore ostaju u nama, i nas dvoje mogli smo slobodno da mislimo na Zulejhu. Opravdavao sam se u sebi što na nju mislim, jer bolesnik je od one bolesti od koje rana ne krvari nego se duša suši ... Stric je prozrio tu boljku: rekla mu je da joj dovede onoga što je potkivao našeg konja i bilo mu je sve jasno, ali i nemoguće ...! Opravdavao sam se što mislim na Zulejhu, jer je jedna od nas četvoro, jer je to — Keka! Bila je tamo u svojoj sobi, odvojena od nas — i kao mrtva, pa je zbog toga moja i strinina ćutnja kao za mrtvom ... Svako je od nas imalo svoje oči i gledalo predase — ne vidjeći ništa; zamišljao sam kako je stricu pred očima onaj nalbantin.

Prekinuo je moja razmišljanja; riječima kao da ih iz žara pred sobom vadi, veli mi da opremim konja. Drugog, kojeg ću ja jahati, da uzmem u selu.

Izašli smo iz kapije sa Suncem: mi s ove strane a Sunce s one ...

Kad čovjek ne govori ne zna se kud hoće ni šta je naumio; uzalud ga je strina pitala očima, riječima nije ni smjela, a ja se nisam usuđivao ni da pomislim kuda ćemo. Konji ne zbore, a kad ne zbore ni konjanici putovanje ispadne gluho; slušao sam samo kopite i gledao brda i sela.

Bilo je podne kad je stric stao da poteže za uzdu i usporava konja pod sobom, za trenutak bi ga zaustavio, gledao u grivu, i krenuo ga lijepo kao da mu se naprijed i ide i ne ide...

Nalbantinova kuća razlikovala se od drugih, vidjelo se da je to kuća čovjeka od zanata. Niska, široka, sa krovom do pola od šindre a od pola od lastre, starim i šarenim od zakrpa; liči na kakav iznošen haljetak obješen o plot.

Nalbantin je potkivao nečijeg konja. Čovjek — čiji je konj — držao je kopitu okrenutu gore a potkivač prikivao potkovicu. Obavljali su svoj posao povijeni u leđima i glava sagnutih, viknuvši, tek ponekad, na konja da se umiri; inače se čuo samo čekić: bio je to onaj oštri zvuk od udara željezom u željezo. Od tih udaraca potkivač nas nije čuo kad smo prišli, a ni vidio jer nam je bio okrenut leđima i povijen dolje ka kopiti. Stric ga je pustio da dovrši posao, a ja ga dotle gledao u leđa i mislio: Ovo je onaj...! Zbog njega se razboljela Zulejha. Gledam ga u onaj njegov jaki vrat i mrzim ga; ne znam bi li on danas potkivao ovoga konja ili bi mrtav ležao da sam kazao stricu ono što sam o njemu i Zulejhi znao i tajio.

Ispravio se, odbacio čekić, i zagledao gore u strica na konju. Zbunio se, sav se ukrutio, i — vidim — uplašio se; našeg konja nije davno potkovao, prošla su od tada tri mjeseca, i nije mogao da vjeruje da se o konju radi. A drugi razlog koji nas doveo nije mogao da smisli, sem najgoreg — sem najstrašnijeg... onog od kojeg zadrhte hajduci kad se uplaše da su otkriveni.

Gledaju se. Ćute; konj pod stricem miran je, i podamnom, pa se čuje tamo kroz vrblje potok i ispred kuće glas stare žene, umirivala je pašće.

— Raskovao se... — kratko će stric, ne skidajući se s konja; izgovorio je to tvrdo, glas mu suh, iz suha grla pa oštar kao da kara za loše urađen posao.

— Da vidim — isto tako kratko će potkivač.

Uzeo je konja za prednju nogu, podigao je, presavio u koljenu — pogledao, udario čekićem po potkovici, i pustio konja da stane na nogu.

— U ovu je potkovan — veli, ne krijući zadovoljstvo jer njegov je to potkov; digao je zatim lijevu prednju nogu, pogledao i kucnuo u potkovicu čekićem.

— Prednje su mu dobre — veli.

Učinio je to i sa stražnjim konjskim nogama, i rekao:

— Dobar je u sve četiri. Ja tu nemam šta da radim, da imam uradio bih od volje. Primirio ti se konj; znam kakav je bio kad sam ga potkivao, nije dao k sebi. Primire se mladi konji kad se potkuju i projašu, dotle su divlji.

Rekao je to kao čovjek koji poznaje konje, ali se vidjelo da mu to nije na umu nego nevjerovanje da je stric došao zbog konja, i sam je mogao da vidi da potkovice dobro stoje, kad ne stoje — zveče. Ono što je očekivao bilo je, da stric okrene konja i ode, ali ga on nije okretao, sjedio je u sedlu, držao u rukama kajase, gledao u grivu — i činilo se da je i došao da se, pred tom potkivačnicom, zaćuti i nagleda konju u grivu. U lice mu je ulazila žuta boja. Pa mrka, slična licu potkivačevom. Polazio je da nešto kaže, ali odmah odustajao i bježao u svoju ćutnju; u nešto svoje bježao je i potkivač, tako da su, ta dva čovjeka, bježali jedan od drugoga, a ne mogu da pobjegnu jer ima nešto među njima teško za dušu a za riječi nemoguće... Stric će — a riječi mu kao da nisu njegove, nego tuđe — iz tuđih usta, veli, očiju zatvorenih da ne vidi onoga kome govori:

— Traži da joj odeš...! Ako ne odeš, umrijeće! — bile su to suhe riječi, kao da mu se u grlu prelomilo

suho drvo. Održao se na konju, nije pao od toga što je izgovorio, okrenuo ga brzo, ubo koliko god može ostrigama i dao ga u trk — bježeći od onih riječi, od nalbantina i sebe samog.

Potkivač je, ne umijući ništa da kaže, ostao na mjestu; gledao je za nama, sa stričevim riječima u ušima koje su ga bole kao klinci u koje neki drugi potkivač udara čekićem.

Ne progovorismo, na cijelom putu, ja i stric; konje napojismo na vodi ispod neke šume, od koje se, na lijevoj strani, vidjelo selo; po tome selu razumio sam da se ne vraćamo istim putom nego kraćim, kako bi što prije stigli kući.

Jašem za stricem, gledam ga: povio se po sedlu, sav u sebe utonuo. Ne znam u šta gleda, ni šta misli: da li na sebe kako je ispao poražen pred nalbantinom, kako je on — Sejdić, bio danas jedan rob, porobljen od njih dvoje, od potkivača i svoje kćerke. Ličio je na ranjenika, presamićena preko konja, sa neizvađenim bodežom u sebi — u duši. Ne znam šta je mislio o Zulejhi, od koje mu je došla rana koja ne zarasta, jer je od svoga...

Ja nisam Zulejhu izbacio iz srca. Izgovarao sam u sebi — Keko! Ti si, Keko, pobijedila... sve nas Sejdiće; Keko, i sebe si pobijedila. Junak si! Da li si junak zato što ćeš da umreš, pa ništa više za sebe nemaš da čuvaš — do onoga svoga...?

Bilo je već davno prošlo podne kad smo stigli kući; drvo kraj česme bilo je prebacilo sjenku preko avlije, i mi — upravo po toj sjenci, vidjeli da smo dugo putovali. Nekakve žene ulazile su u avliju, a stric nije volio da nam žene dolaze, čak ni naše Sejdićke; razmakle su se da prođemo, i ja im, u prolazu, čujem riječi:

— „Uvijek je sretala oca pred avlijom... On dođi odnekud a ona pred njega..."

— „Bila je takva da joj se ime sjedjeći ne pomene"!

Htio sam da te riječi ne razumijem, da ih ne čujem; ne mogu one da se odnose na Zulejhu. Junačio sam se sve dok nisam sreo strinu na vrh stuba: bila je oko glave svezala maramu, a ona joj mokra od suza. Rekla je, ne meni nego stricu:

— Tako ti boga nemoj... — veli iako je znala da mi Sejdići ne puštamo suzu kad nam neko umre: naše se srce stegne, glas nam se prekine, ne pomičemo se s mjesta, ali suze nemamo. Vidio sam kako su stricu oči zasjale ledenim sjajem a koljena zadrhtala. Pomogao sam strini da ga uvede u njegovu sobu, a zatim viknuo glasno da se ćulo kroz cijelu kuću: Keko...! Viknuo sam to i pred njenim vratima, i kad sam kod nje ušao.

Ležala je ispred prozora sa kojeg je, prije tri mjeseca, ispod krajička zavjese gledala dolje u avliju nalbantina. Bile su je žene pokrile bijelim platnom, izvađenim iz njenog sanduka — iz djevojačke opreme — kojim je imala da se pokrije kad je povedu svatovi; ispod toga platna naziralo se Zulejhino tijelo, opružene ruke, prsa, glava, i virio pramičak kose. To je Keka...! — velim u sebi i prilazim da joj s glave podignem platno i vidim je još jednom — posljednji put. Ali mi žene nisu dale da je vidim, rekle su da ne valja gledati umrle, nek se jedno drugog nagledamo dok smo živi.

Poslušao sam žene, nisam vidio mrtvo lice Zulejhino, do od njih čuo da joj je ljepše, sada mrtvoj, nego kad je bila živa, da je oči zatvorila kao da spava, da je sada više djevojka nego kad je djevojkom bila...

Šapću jedna drugoj:

— Umrla je kako djevojka najljepše može da umre.

— Za slamku se dohvatila, i slama se prekinula... Tako je umrla.

— Čini mi se da je otišla na vodu, pa se ne vraća...

Sagnule su glave, gledaju predase kao da nešto nevidljivo traže, i u tome traženju zborile kako je djevojački život kratak, traje dok se ne uda ili umre. A to je koliko rukom mahneš ... i čuješ glas: Udala se. Umrla. Trećeg glasa djevojka nema.

Kroz njihove priče čujem kako je neko — ne mogavši da se u trku zaustavi, banuo na kapiju i ne rukama nego cijelim tijelom udario u vratnice i odgurnuo ih. Stigao sam da kroz prozor vidim potkivača, a zatim čuo kako se — kao da ih pod nogama lomi — penje uza stube; niko se dosad uza naše stube nije tako popeo nego polako, gazeći na prstima.

Tim istim koracima, ne pazeći da koga ne zgazi, upao je u sobu, prišao Zulejhi — digao je, onim snažnim rukama, na prsa, i — kao da niko sa njom ništa nema do on jedini — ponio ka vratima.

— Meni je pripadala dok je bila živa — veli. — Meni pripada i sad kad je mrtva; svi dalje od nas dvoje!

Ličio je na nasilnika, na otmičara od koga se Zulejha, jer je mrtva, nije otimala; ja sam jedini znao da mu se ni živa ne bi otimala nego to željela.

Žene su zagrajale:

— Odnese nam je...!

— Mrtvu! Ko je taj čovjek, udrite ga, žene.

— Umrijeću gledajući ovo!

Potkivač je otkrio Zulejhino lice, da ga žene još jednom vide.

— Od ljepote je umrla! — jedna će.

Soba je sinula nekim čudnim sjajem, onim koji dolazi od umrlih...

Stric i strina nisu imali snage da je isprate; stric je ležao u postelji i ćutao; nikad tako, u svojim ćutnjama, nije zanijemio; on kao da više i nije bio u svojoj kući nego negdje daleko — sam, izvan svijeta. Strina je privila čelo uz staklo na prozoru i gledala kako dolje, ka kapiji, onaj čovjek i ja nosimo Zulejhu; vidio sam kako je tamo iza stakla pala, isto onako kao što je nekad padala Zulejha gledajući ovoga čovjeka...

Učinilo mi se da je — kad se kapija za nama zatvorila, strina gore ponovo pala, i da ništa više iza toga pada i cijuka kapije u našoj kući nije ostalo...

Do stričeva ćutnja...

Ništa nije govorio ni potkivač, i ja čuo kako — noseći Zulejhu ka groblju, teško diše; disao je sve teže što smo bili bliže groblju — i ja vidim da taj čovjek, koji je konje savlađivao, ostaje bez snage.

A naše groblje nije bilo blizu, ono se čini još dalje kad se umrli nosi.